

ارزیابی کمی محتوای پایان‌نامه‌های رشته‌ی تاریخ علوم پزشکی در دانشگاه‌های ایران (۱۳۹۲ تا ۱۴۰۱)

زهرا آقاییگلوبی^۱، جمال رضایی اوریمی^۲، سید محمد هاشمی مهر^۳، روشنگر ثاقبی^۴، مرتضی مجاهدی^۵، سید امیرحسین لطفی^۶، مهدی صالحی^۷، سید عبدالله محمودی^{۸*}

۱. استادیار، گروه طب سنتی، دانشکده طب ایرانی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران.
۲. کارشناس ارشد تاریخ علوم پزشکی، مرکز تحقیقات طب سنتی و تاریخ پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مازندران، ساری، ایران.
۳. دانشجوی دکتری تخصصی تاریخ علوم پزشکی، مرکز تحقیقات طب سنتی و تاریخ پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مازندران، ساری، ایران.
۴. استادیار، مرکز تحقیقات طب سنتی و تاریخ علوم پزشکی، انستیتو تحقیقات سلامت، دانشگاه علوم پزشکی بابل، بابل، ایران.
۵. استادیار، مرکز تحقیقات طب سنتی و تاریخ علوم پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی بابل، بابل؛ موسسه سلامت محور مزاج، تهران، ایران.
۶. دانشیار، مرکز تحقیقات طب سنتی و مکمل، دانشگاه علوم پزشکی اراک، اراک، ایران.
۷. استادیار، مرکز تحقیقات طب سنتی و مکمل، دانشگاه علوم پزشکی اراک، اراک، ایران.
۸. استادیار، مرکز تحقیقات طب سنتی و مکمل، دانشگاه علوم پزشکی اراک، اراک، ایران.

چکیده

ارزیابی و تحلیل تولیدات علمی، نقشی مهم در بهبود کیفیت پژوهش‌ها و مدیریت منابع پژوهشی ایفا می‌کند. هدف این پژوهش، ارزیابی کمی محتوای پایان‌نامه‌های رشته‌ی تاریخ علوم پزشکی در دانشگاه‌های ایران از سال ۱۳۹۲ تا ۱۴۰۱ بوده است. مطالعه‌ی حاضر از نوع کاربردی بوده و با استفاده از روش تحلیل کمی محتوا صورت گرفته است. یافته‌های پژوهش نشان داد، بیشترین میزان نگارش پایان‌نامه‌ها در سال ۱۴۰۱ (۱۹/۲ درصد) ثبت شده و موضوعات مرتبط با طب سنتی و داروسازی سنتی، بیشترین فراوانی را داشته است. مطالعات توصیفی و توصیفی تحلیلی، شایع‌ترین روش تحقیق بودند. متداول‌ترین کلیدواژه‌های فارسی شامل تاریخ پزشکی، طب سنتی و طب ایرانی و پرکاربردترین کلیدواژه‌های انگلیسی شامل Medical History, Traditional Medicine, Iranian Medicine بوده‌اند. پایان‌نامه‌ها در پرداختن به دوره‌های تاریخی، به دوره‌ی اسلامی (از ظهور اسلام تا ابتدای دوره‌ی صفویه)، بیشترین توجه و به دوره‌ی معاصر، کمترین توجه را داشته‌اند. نتایج نشان داد، پژوهش‌ها در زمینه‌ی طب سنتی و دوره‌ی اسلامی متمرکز شده‌اند و نیاز به توجه بیشتر به دوره‌های دیگر و همچنین استفاده از روش‌های تحلیل کیفی برای درک بهتر پیچیدگی‌های تاریخی وجود دارد.

واژگان کلیدی: پایان‌نامه، تاریخ پزشکی، تاریخ علوم پزشکی، تحلیل کمی، تولیدات علمی، طب ایرانی.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۱۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۰۴

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۵/۱۳

* نویسنده‌ی طرف مکاتبه:

سید عبدالله محمودی

آدرس: ایران، اراک، سردشت، میدان بسیج،
جنب بیمارستان امیرالمومنین(ع)، دانشگاه علوم
پزشکی اراک، مرکز تحقیقات طب سنتی و مکمل
دانشگاه علوم پزشکی اراک
کد پستی: ۳۸۴۸۱۷۶۳۴۱
تلفن: ۰۸۶ - ۳۴۱۷۳۶۴۵

Email: seyed.mahmoodi1885@gmail.com

آدرس دهی مقاله:

آقاییگلوبی زهرا، رضایی اوریمی ج، هاشمی مهر س م، ثاقب
ر، مجاهدی م، لطفی س اح، صالحی م، محمودی س ع.
ارزیابی کمی محتوای پایان‌نامه‌های رشته‌ی تاریخ علوم
پزشکی در دانشگاه‌های ایران (۱۳۹۲ تا ۱۴۰۱). اخلاق و
تاریخ پزشکی ایران. ۱۴۰۴؛ ۱۸(۸): ۱-۲۰.

DOI: [10.18502/ijme.v18i8.19313](https://doi.org/10.18502/ijme.v18i8.19313)

مقدمه

پایان‌نامه‌ها از انواع پژوهش‌های بارزش علمی محسوب می‌شوند که به علت ماهیت و ویژگیهای خاصی که دارند، نقش مهمی در پیشرفت علمی هر جامعه‌ای ایفا می‌نمایند. اصولاً پایان‌نامه حاصل یک مطالعه منظم و اصولی درباره یک مسئله مهم است که به وضوح، مشکل‌ها را مشخص می‌کند، فرضیه‌های مهم را مطرح می‌سازد، به منابع اطلاعات اشاره می‌کند و اطلاعات به دست آمده را تحلیل و در نهایت به یک نتیجه و توصیه دست می‌یابد (۱، ۲).

رشته تاریخ علوم پزشکی^۱ به عنوان یک رشته جدید در دانشگاه‌های علوم پزشکی ایران، در دهه اخیر به طور جدی مورد توجه قرار گرفته است. هدف اصلی این رشته، تربیت متخصصانی است که با بهره‌گیری از روش‌های تحقیق تاریخی، به کاوش سیر تحولات علوم پزشکی بپردازند. دانش‌آموختگان این رشته قادر خواهند بود با تحلیل عوامل اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی مؤثر بر سیر تحولات پزشکی، به درک عمیق‌تری از وضعیت کنونی این حوزه دست یابند و چشم‌انداز روشنی از آینده آن ارائه دهند (۳، ۴).

تحقیقات در حوزه تاریخ علوم پزشکی، به عنوان یک ضرورت بنیادین، نقش محوری در ارتقای دانش و درک ما از تحولات علمی در حوزه سلامت ایفا می‌کند. جهت‌دهی صحیح این پژوهش‌ها به سوی مباحثی که بیشترین پتانسیل را برای پاسخگویی به سوالات بنیادین و چالش‌های دوره معاصر دارند، از اهمیت بالایی برخوردار است (۵). پایان‌نامه‌های دانشجویی به

پیام‌های کلیدی

- یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد تمرکز پژوهش‌ها عمدتاً بر مطالعات طب سنتی و داروسازی سنتی است.
- روش‌های تحقیق توصیفی و توصیفی - تحلیلی، روش‌های غالب در پایان‌نامه‌های تاریخ علوم پزشکی هستند.
- دوره اسلامی، به عنوان دوره‌ای مهم در انتقال و توسعه دانش پزشکی، بیشترین تمرکز پژوهش‌ها در حوزه تاریخ علوم پزشکی را به خود اختصاص داده است.

عنوان بخش مهمی از این پژوهش‌ها، علاوه بر غنای ادبیات علمی، بلکه به عنوان منبعی ارزشمند برای کاربردهای متنوعی از جمله بهبود فرآیندهای آموزشی، طراحی پژوهش‌های آینده‌نگر، تدوین سیاست‌های کلان سلامت و برنامه‌ریزی‌های استراتژیک در این حوزه محسوب می‌شوند (۶).

از این رو لازم است ابعاد مختلف این پایان‌نامه‌ها همانند؛ حوزه‌های موضوعی، میزان مشارکت رشته‌های مختلف آموزشی، سهم هر یک از دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی و نوع روش پژوهش بکارگرفته شده در تولید این پایان‌نامه‌ها شناسایی، بررسی و تحلیل گردد، تا بر این اساس بتوان در مورد کمیت و کیفیت موضوعاتی که در حال حاضر مورد توجه بوده، نقاط ضعف و کاستیها، همچنین نیازهای پژوهشی مربوط به این حوزه را مورد

حوزه طب سنتی در سالهای مورد مطالعه به طور کلی شاهد روندی صعودی بوده است. کمترین نرخ رشد مربوط به سال ۲۰۱۷ و بالاترین نرخ رشد سالانه مربوط به سال ۲۰۱۵ بوده است (۱۱). همچنین نتایج مطالعه ورناصری و همکاران (۱۴۰۱) نشان داده بیشترین موضوع مورد توجه در بین انتشارات علمی دانشمندان ایرانی تا سال ۲۰۲۲ طب سنتی بوده است (۱۲).

نویخت (۱۳۹۸) در پژوهشی علم‌سنجی نشان داد که روش تحلیلی توصیفی با رویکرد فقهی، رایج‌ترین روش پژوهش در پایان‌نامه‌های حوزه مالی اسلامی ایران (۱۳۷۲-۱۳۹۴) بوده است (۱۳). همچنین سرپرست سادات و همکاران (۱۳۹۶) در تحقیقی پیمایشی، پایان‌نامه‌های اندیشه سیاسی در اسلام دانشگاه علامه طباطبائی (۱۳۸۴-۱۳۹۳) را تحلیل کردند و دریافتند که بیشترین فراوانی مربوط به سال ۱۳۹۰ و کمترین آن مربوط به سال‌های ۱۳۸۷ و ۱۳۸۹ بوده است. همچنین، روش توصیفی-تحلیلی (۴۸.۲۸٪) پرکاربردترین روش تحقیق و روش کتابخانه‌ای (۳۲.۵۶٪) رایج‌ترین شیوه گردآوری اطلاعات در این پایان‌نامه‌ها بود (۱۴). یافته‌های پژوهش آصفزاده و همکاران (۱۳۹۳) نشان می‌دهد که اکثر پایان‌نامه‌ها (۵۵.۹٪) از روش تجربی، به ویژه کارآزمایی بالینی، استفاده کرده‌اند (۱۵). معینی و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهشی به بررسی کمی و کیفی تولیدات علمی نمایه شده طب سنتی ایران در پایگاه PubMed تا پایان سال ۲۰۱۵ میلادی پرداختند. نتایج مطالعه نشان می‌دهد؛ تولیدات علمی طب سنتی رشد قابل توجهی داشته است. همچنین بیشترین گرایش‌های موضوعی مورد توجه پژوهشگران شامل مفاهیم بنیادی طب سنتی، سبک زندگی و جنبه‌های تاریخی طب ایرانی مانند زندگی‌نامه بزرگان یا سیر تاریخی تشخیص و درمان بیماری‌ها بوده است (۱۶).

ارزیابی قرار داد و با برنامه‌ریزی و آرایه راهکارهای موثر در جهت عمق بخشیدن به پایان‌نامه‌ها و نیز کاربردی‌تر نمودن آنها گام‌های موثرتری برداشت (۷، ۸).

بر اساس بررسی‌های انجام شده، بیشتر مطالعات انجام شده با موضوع ارزیابی و تحلیل محتوا در ایران، به بررسی محتوای پایان‌نامه‌های رشته‌های مختلف پرداخته و کمتر پایان‌نامه‌های رشته تاریخ علوم پزشکی به عنوان نوعی از تولیدات علمی به صورت مجزا مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در ادامه به برخی از پژوهشهایی که به نحوی با این مقاله در ارتباط هستند اشاره می‌گردد.

برادران افتخاری و فلاح (۱۴۰۳) در مطالعه‌ای به بررسی تولیدات علمی مراکز تحقیقاتی با موضوع طب سنتی، مکمل، تاریخ پزشکی و طب قرآن و حدیث پرداخته و نتیجه گرفتند روند انتشار تولیدات علمی نمایه شده توسط محققان این مراکز طی سالهای مورد بررسی، صعودی بوده است (۹). رضایی اوریمی و همکاران (۲۰۲۴) در مطالعه‌ای وضعیت تولیدات علمی حوزه موضوعی تاریخ پزشکی و تاثیرات آن را با استفاده از رویکردهای کتاب‌سنجی و آلت‌متریک و بر اساس مقالات نمایه شده در پایگاه وب‌اوساینس مورد بررسی قرار داده‌اند. نتایج پژوهش ایشان نشان می‌دهد تولیدات علمی حوزه تاریخ پزشکی رشد صعودی داشته و همکاری و مشارکت بین نویسندگان تاریخ پزشکی به عنوان یک عامل کلیدی مهم، تاثیرات زیادی در پیشرفت حیطه تاریخ پزشکی داشته است (۱۰).

حمدی‌پور و همکاران (۱۴۰۲) در مطالعه‌ای با رویکرد علم‌سنجی، به تحلیل روند انتشارات و دیداری سازی ساختار علمی در حوزه طب سنتی در وبگاه علوم در بازه زمانی ۲۰۱۲ تا ۲۰۲۰ پرداختند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد، مدارک

در جمع‌بندی ادبیات پژوهشی موجود می‌توان بیان نمود، اگرچه تحقیقات زیادی با رویکرد علم‌سنجی انجام شده است، ولی پژوهش‌های مشابهی که پایان‌نامه‌های رشته تاریخ علوم پزشکی را مورد بررسی قرار دهد، یافت نشد. در این پژوهش با استفاده از روش تحلیل محتوای کمی مطالعه روند زمانی انتشارات، توزیع فراوانی گرایش‌های موضوعی، دوره‌های تاریخی مورد مطالعه، روشهای تحقیق، کلیدواژه‌ها، جغرافیای تحقیق و پزشکان و آثار علمی آنها مورد بررسی قرار گرفته است.

روش کار

مطالعه حاضر از نوع کاربردی بوده و با استفاده از روش تحلیل محتوای کمی صورت گرفته است. جامعه آماری پژوهش شامل تمامی پایان‌نامه‌های رشته تاریخ علوم پزشکی در مقاطع کارشناسی‌ارشد و دکتری تخصصی در دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور (دانشگاه‌های علوم پزشکی تهران، شهید بهشتی، ایران، شاهد، اراک، قم، تبریز، بابل و مازندران) بوده که در یک

دوره ۱۰ ساله و در بازه زمانی سال ۱۳۹۲ تا پایان اسفند سال ۱۴۰۱ مورد بررسی قرار گرفتند. داده‌های مورد نیاز این پژوهش با استفاده از اطلاعات موجود در سامانه پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران یا ایرانداک^۱ (وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری)، سامانه نظام نوین اطلاعات پژوهشهای پزشکی ایران یا نوپا^۲ (وابسته به وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی) و پورتال کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور^۳ دریافت شد. همچنین برای دریافت برخی دیگر از پایان‌نامه‌ها با مدیران گروه تاریخ علوم پزشکی دانشگاه‌های مذکور مکاتبه انجام گردید. سپس هر پایان‌نامه با استفاده از اطلاعات عنوان، چکیده، کلیدواژه و سال دفاع مورد بررسی قرار گرفت. جداول و نمودار مناسب طراحی و ترسیم شد و داده‌ها با استفاده از آمار توصیفی و نرم افزار Excel مورد تحلیل قرار گرفت. پس از انجام تحلیل‌های آماری، یافته‌ها به صورت یک مقاله پژوهشی تنظیم و نگارش شد. همچنین با توجه به مبانی نظری و پیشینه پژوهش سؤالات زیر مطرح و آزمون شده‌اند.

جدول شماره ۱- پرسشنامه تحلیل محتوای کمی پایان‌نامه‌های رشته تاریخ علوم پزشکی در دانشگاه‌های ایران (۱۴۰۱-۱۳۹۲)

شماره	پرسش	گزینه‌ها
پرسش اول	توزیع فراوانی پایان‌نامه‌های رشته تاریخ علوم پزشکی به تفکیک سال نگارش چگونه است؟	۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱
پرسش دوم	توزیع فراوانی گرایش‌های موضوعی در پایان‌نامه‌ها چگونه است؟	زندگی‌نامه، بیماری‌ها، طب سنتی، داروسازی سنتی، سایر
پرسش سوم	توزیع فراوانی روش‌های تحقیق بکارگرفته شده در پایان‌نامه‌ها چگونه است؟	توصیفی، توصیفی-تحلیلی، تحلیل محتوا، سایر
پرسش چهارم	توزیع فراوانی کلیدواژه‌های بکارگرفته شده در پایان‌نامه‌ها چگونه است؟	تاریخ پزشکی، طب سنتی، طب ایرانی، رازی، ابن سینا، جرجانی، سایر

<https://centlib.tums.ac.ir/>
<http://lib.shahed.ac.ir/>
<https://centlib.sbm.ac.ir/>
<https://centlib.muq.ac.ir/>
<https://diglib.mazums.ac.ir/>

1. <https://irandoc.ac.ir/>
 2. <https://research.ac.ir/>
 3. <https://centlib.arakmu.ac.ir/fa>
<https://centrallib.iuums.ac.ir/>
<https://centlib.mubabol.ac.ir/>
<https://centlibrary.tbzmed.ac.ir/>

Website: <http://ijme.tums.ac.ir>

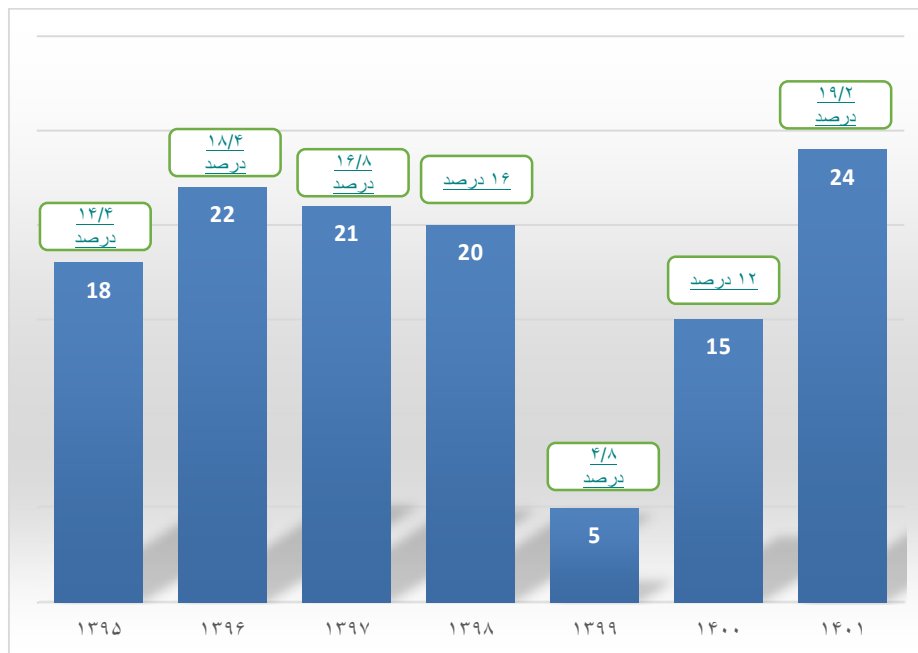
شماره	پرسش	گزینه‌ها
پرسش پنجم	دوره‌های تاریخی مورد مطالعه در پایان‌نامه‌ها چگونه است؟	باستان، دوره اسلامی، دوره صفویه، افشاریه و زندیه، قاجار، پهلوی و انقلاب اسلامی
پرسش ششم	جغرافیای تحقیق مورد مطالعه در پایان‌نامه‌ها چگونه است؟	ایران، سرزمین‌های اسلامی، یونان، چین، سایر
پرسش هفتم	پزشکان مورد ارزیابی در پایان‌نامه‌ها کدامند؟	رازی، ابن سینا، جرجانی، سایر
پرسش هشتم	آثار علمی و پزشکی مورد ارزیابی در پایان‌نامه‌ها کدامند؟	الحاوی فی الطب، القانون فی الطب، ذخیره خوارزمشاهی، سایر

یافته‌ها

و مازندران) مورد بررسی قرار گرفت.

پرسش اول پژوهش به بررسی توزیع فراوانی پایان‌نامه‌های رشته تاریخ علوم پزشکی به تفکیک سال نگارش اختصاص یافته است که نمودار ۱ توزیع فراوانی آنها را نشان می‌دهد. بررسی توزیع فراوانی پایان‌نامه‌ها نشان می‌دهد بیشترین پایان‌نامه‌ها مربوط به سال ۱۴۰۱ است و سالهای ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، و ۱۳۹۸ به ترتیب در رتبه‌های بعدی قرار دارند. متوسط تعداد پایان‌نامه‌ها در هر سال ۱۷.۸ مورد است (نمودار ۱).

بر اساس مطالعه‌ی حاضر که در یک دوره ۱۰ ساله و در بازه زمانی سال ۱۳۹۲ تا پایان اسفند سال ۱۴۰۱ انجام گرفت، ۱۲۵ پایان‌نامه رشته تاریخ علوم پزشکی (۱۲۴ پایان‌نامه در مقطع کارشناسی ارشد و ۱ پایان‌نامه در مقطع دکتری تخصصی) از ۹ دانشگاه علوم پزشکی کشور (دانشگاه‌های علوم پزشکی تهران، شهید بهشتی، ایران، شاهد، اراک، قم، تبریز، بابل

نمودار شماره ۱- توزیع فراوانی پایان‌نامه‌های رشته تاریخ علوم پزشکی به تفکیک سال نگارش

افشاریه و زندیه موضوعاتی همچون تاریخ پزشکی، تاریخ داروسازی و داروشناسی، پزشکی در سفرنامه‌ها، جایگاه مراکز درمانی و بیمارستانها، زندگینامه، شرح احوال و آثار پزشکان و داروسازان و بررسی متون پزشکی و داروسازی (مفردات و قرابادین) مورد بررسی قرار گرفته است.

در دوره قاجاریه محققان مواردی همچون وضعیت پزشکی جامعه، بهداشت و داروسازی، دانش سم‌شناسی، تاریخچه چاپ سنگی، تحولات پزشکی، بررسی مراکز درمانی و آموزشی، تحلیل متون پزشکی، گذر پزشکی از طب سنتی به طب مدرن، پزشکی در سفرنامه‌ها، بیماریهای همه‌گیر و اپیدمی^۲، بلاای طبیعی، قحطی، قرنطینه، واکسیناسیون، سیر تحول آموزش پزشکی، بررسی متون حفظ‌الصحه، مفردات پزشکی و قرابادین، نسخه‌شناسی و کتابشناسی متون پزشکی، نشریات پزشکی و تاریخ پزشکی محلی را انتخاب و مورد بررسی قرار دادند. در دوره پهلوی و عصر حاضر نیز موضوعاتی مثل میکروبی‌شناسی پزشکی، بیوتروریسم، تحلیل محتویات مجلات پزشکی ایران، اپیدمی، قرنطینه، تاثیرات جنگ‌های جهانی بر سلامت مردم، آموزش پزشکی، تاسیس مراکز درمان بیماران روانی و زمینه‌های احیای طب سنتی مورد اشاره قرار گرفتند.

پرسش دوم پژوهش به بررسی توزیع فراوانی گرایش موضوعی پایان‌نامه‌ها اختصاص یافته است. گرایش موضوعی پایان‌نامه‌ها به دو روش مورد واکاوی قرار گرفت. یکی بر اساس دوره‌های تاریخی و دیگری بر اساس آخرین سرفصلهای تدوین شده کوریکولوم^۱ (برنامه درسی) رشته تاریخ علوم پزشکی در گروه تخصصی رشته تاریخ علوم پزشکی در وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که بیشترین موضوع مورد تحقیق طب سنتی با ۳۰/۴ درصد (۳۸ عنوان پایان‌نامه) و داروسازی سنتی با ۱۷/۶ درصد (۲۲ عنوان پایان‌نامه) بوده است (جدول ۲). موضوعات مورد تحقیق در دوران باستان شامل مباحث سم‌شناسی، پزشکان اسطوره‌ای و اسطوره‌شناسی، آیین‌های مذهبی، متون مذهبی، اصول بیهوشی و بی‌دردی، کاربرد گیاهان دارویی، دانش تغذیه، داروسازی، گیاه پزشکی، تشریح، فیزیولوژی و اعمال یدای در پزشکی بوده است.

در دوره اسلامی مباحث طب سنتی، داروسازی سنتی، تشریح، فیزیولوژی، داروسازی و داروشناسی، مسمومیت، زندگینامه پزشکان، کیمیاگری، آموزش پزشکی، دامپزشکی و چشم‌پزشکی مورد توجه قرار گرفته است. در دوره صفویه،

جدول شماره ۲ - توزیع فراوانی موضوعات پایان‌نامه‌های رشته تاریخ علوم پزشکی در دوره اسلامی

(از ظهور اسلام تا ابتدای دوره صفویه)

ردیف	موضوعات اصلی	عناوین موضوعات	تعداد	درصد
۱	شرح احوال و زندگینامه پزشکان	زندگینامه، شرح احوال و بررسی آثار و نوآوریهای پزشکان و دانشمندان مسلمان و شیعه در تمدن اسلامی، پزشکان اسطوره‌ای و اسطوره‌شناسی	۸	۶/۴
۲	امراض و بیماری‌های همه گیر	تاریخچه بیماری‌های همه‌گیر (وبا و طاعون)، انواع اپیدمیها، واکسیناسیون و قرنطینه	۲	۱/۶
۳	داروسازی	تاریخ داروسازی و داروشناسی	۲۲	۱۷/۶
		گیاه‌شناسی		
		مفردات		
۴	پزشکی	بررسی وضعیت پزشکی، بهداشت، سلامت و درمان مردم و جامعه	۷	۵/۶
۵	چشم‌پزشکی	بیماریهای چشم و درمان آنها، آب مروارید، چشم پزشکان، ابزارهای چشم پزشکی	۲	۱/۶
۶	دامپزشکی	تاریخ دامپزشکی، معیارهای سلامت و بیماری حیوانات	۱	۰/۸
۷	سم‌شناسی	دانش سم‌شناسی، مسمومیت، گیاهان سمی، گزیدگی، بیوتروسم	۲	۱/۶
۸	جراحی و تشریح	اصول و تکنیک‌های جراحی، بررسی متون تخصصی جراحی در تمدن اسلامی مانند التصریف لمن عجز عن التالیف، جراحی‌های تناسلی، ابزارهای جراحی، نوآوریها و ابداعات در زمینه جراحی، روشهای بیهوشی، تشریح قلب	۲	۱/۶
۹	آموزش پزشکی	سیر تحول آموزش پزشکی، بررسی مراکز آموزش پزشکی (بیت الحکمه، دارالعلم، دارالفنون و ربع رشیدی)، کتابخانه‌ها، آموزش پزشکی جامعه نگر، آموزش پزشکی معاصر	۶	۴/۸
۱۰	تحقیق، ترجمه و تصحیح نسخ خطی پزشکی	تصحیح (علمی و انتقادی)، بازنویسی، تحشیه، نقد و ترجمه نسخ خطی و متون پزشکی در تمدن اسلامی	۵	۴
۱۱	طب عامیانه و مردمی	دستاوردهای دانش بومی در زمینه پزشکی، باورهای عامیانه در طب ایران، طب بومی، مردم‌شناختی روش‌های طب سنتی، طب عامیانه در زمینه ناباروری و بیماریهای گوارشی	۳	۲/۴
۱۲	طب سنتی	اصول و مبانی	۳۸	۳۰/۴
		اسباب و علل		
		دلایل و علائم		
		تدابیر حفظ الصحه		
تدابیر درمانی	حجامت، درمان دارویی			

ردیف	موضوعات اصلی	عناوین موضوعات	تعداد	درصد
۱۳	تغذیه	نقش تغذیه در حفظ الصحه از دیدگاه حکمای طب ایرانی، بررسی منابع دانش تغذیه در تمدن اسلامی، تغذیه در دوران باستان، رابطه تغذیه در تشخیص و درمان بیماریها، تغذیه در اطفال و سالمندان، آداب و احکام خوردن و آشامیدن، آشپزی	۳	۲/۴
۱۴	مطبوعات و پزشکی	نشریات و مطبوعات پزشکی، اطلاعات پزشکی در مجلات	۱	۰/۸
۱۵	اخلاق پزشکی	اصول اخلاق پزشکی در تمدن اسلامی، ارتباط مؤثر پزشک با بیمار، مبانی و رویکردهای اخلاق پزشکی در آثار پزشکان مسلمان، رفتار حرفه‌ای پزشکان، رابطه طب ایرانی و اخلاق پزشکی، رازداری پزشکی	۵	۴
۱۶	سندشناسی، کتابشناسی و فهرست‌نگاری	بررسی اسناد قدیمی، فهرست تفصیلی کتاب‌های پزشکی، اطلاعات کتاب‌شناسی	۷	۵/۶
۱۷	ادبیات و پزشکی	اصطلاحات طبی، واژگان پزشکی و روشهای درمانی در متون ادبی، مفاهیم و مضامین پزشکی در شعر فارسی	۲	۱/۶
۱۸	آموزه‌های پزشکی در اسلام	سلامت معنوی، قرآن و حدیث، بهداشت، درمان بیماری، طب اسلامی، طب سنتی، روانشناسی، احادیث و روایات طبی	۱	۰/۸
۱۹	سفرنامه‌ها	وضعیت بهداشت، سلامت و پزشکی، بررسی منابع سفرنامه‌ها و دیدگاه سفرنامه نویسان	۳	۲/۴
۲۰	سایر موارد	نجوم، بلایای طبیعی، قحطی، علم النفس (روانشناسی)، وقفنامه، سیر تاریخی چاپ سنگی کتب پزشکی، روابط پزشکی ایران و سایر کشورها، زمینه‌های احیای طب سنتی	۵	۴

پرسش سوم پژوهش به بررسی توزیع فراوانی روش تحقیق در پایان‌نامه‌ها پرداخته است. طبق تعریف روش‌شناسی علمی، نظامی از قواعد و روشهاست که پژوهش بر پایه آن استوار است و با استفاده از آنها ادعاهای معرفت ارزیابی می‌شوند. از آنجا که قواعد و روشها پیوسته در حال تحول و پیشرفت هستند، ابزارهای جدید استنباط، تعمیم و تحلیل در حوزه علوم به ویژه علوم انسانی نیز پدیدار می‌شوند (۱۷). بررسی دقیق روش پژوهش در پایان‌نامه‌ها از اهمیت بالایی برخوردار است زیرا به عنوان ابزاری برای ارزیابی اعتبار و قابلیت اعتماد نتایج پژوهش عمل می‌کند. با بررسی روش‌های جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها، می‌توان به نقاط قوت و ضعف پژوهش پی برد و از این طریق، به توسعه دانش و بهبود کیفیت پژوهش‌های آتی کمک کرد. علاوه بر این، بررسی روش‌های پژوهش به شفاف‌سازی فرآیند پژوهش، افزایش قابلیت تکرارپذیری نتایج و ارتقای سطح کلی

پژوهش‌های علمی کمک می‌نماید (۱۸، ۱۹).

در این مطالعه «روش تحقیق» در پایان‌نامه‌های رشته تاریخ علوم پزشکی مورد مطالعه قرار گرفت که بیشترین موارد به ترتیب مطالعات توصیفی و توصیفی-تحلیلی بوده است. در جدول ۳ درصد فراوانی بر اساس روش تحقیق نشان داده شده است. همچنین این تحقیق نشان می‌دهد که ابزار پژوهش در پایان‌نامه‌ها به ترتیب شامل فیش‌برداری ۱۲ درصد (۱۵ عنوان)، یادداشت برداری ۶/۴ درصد (۸ عنوان)، مصاحبه ۴ درصد (۵ عنوان)، پرسشنامه نیمه‌ساختار یافته ۰/۸ درصد (۱ عنوان)، چک لیست ۱/۶ درصد (۲ عنوان)، نمونه‌برداری و کدگذاری ۰/۸ درصد (۱ عنوان) و فهرست‌نگاری ۰/۸ درصد (۱ عنوان) است. همچنین در ۷۴/۴ درصد پایان‌نامه‌ها (۹۳ عنوان) ابزار پژوهش بیان نشده است.

جدول شماره ۳- توزیع فراوانی روش‌های تحقیق مورد استفاده در پایان‌نامه‌های رشته تاریخ علوم پزشکی دانشگاه‌های علوم پزشکی

ردیف	روش تحقیق	انواع	تعداد	درصد
۱	روشهای توصیفی	مطالعات توصیفی، توصیفی-تبیینی، توصیفی-تطبیقی و مروری	۸۴	۶۷/۰۲
۲	روشهای توصیفی-تحلیلی	توصیفی تحلیلی، تحلیل محتوا، تحلیل داده‌ها، تحلیل متن با رویکرد نسخه‌شناسی.	۲۳	۱۸/۴۰
۳	روشهای تاریخی	مطالعات تاریخی، مطالعات اسنادی، مطالعات کتابخانه‌ای	۵	۴
۴	روشهای کیفی	مطالعات کیفی، مطالعات کیفی و تحلیلی	۵	۴
۵	روشهای ترکیبی	مطالعات میدانی-اسنادی	۲	۱/۶
۶	سایر	مطالعات کمی، مطالعات اسنادی-استشهادی، مطالعات اسنادی	۶	۴/۸

مورد استفاده قرار داده‌اند. بر این اساس شایعترین کلیدواژه‌های فارسی «تاریخ پزشکی، طب سنتی و طب ایرانی» بوده و شایعترین کلیدواژه‌های انگلیسی «Medical history, Traditional medicine, Iranian Medicine» است (جدول ۴).

پرسش چهارم پژوهش به بررسی توزیع فراوانی «کلیدواژه‌ها» در پایان‌نامه‌ها اختصاص یافته است. جدول ۴ توزیع فراوانی آنها را نشان می‌دهد. یافته‌های این مطالعه در مورد کاربرد «کلیدواژه‌ها» در پایان‌نامه‌ها نشان می‌دهد که دانشجویان رشته تاریخ علوم پزشکی تعداد ۳۰۲ کلیدواژه فارسی و تعداد ۲۸۱ کلیدواژه انگلیسی را در ۱۲۵ پایان‌نامه

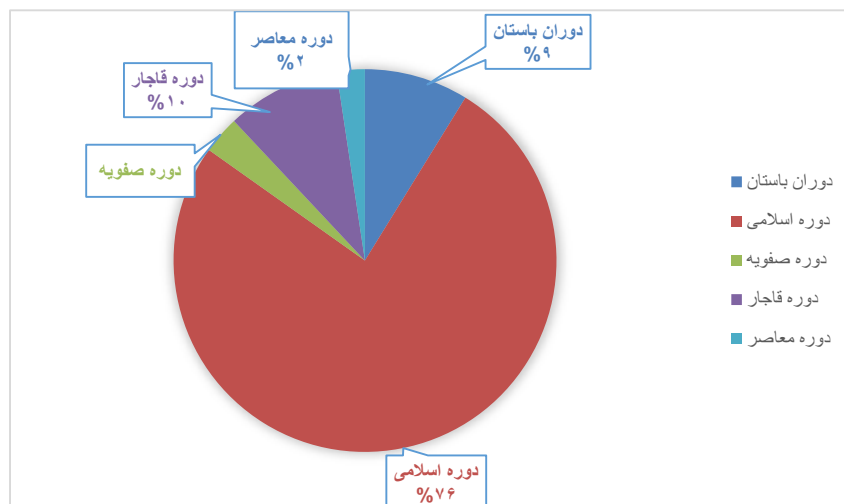
جدول شماره ۴- توزیع فراوانی کلیدواژه‌های مورد استفاده در پایان‌نامه‌های رشته تاریخ علوم پزشکی

ردیف	کلیدواژه (فارسی)	تعداد	ردیف	کلیدواژه (انگلیسی)	تعداد
۱	تاریخ پزشکی	۲۷	۱	Medical history	18
۲	طب سنتی	۱۸	۲	Traditional medicine	14
۳	طب ایرانی	۱۵	۳	Iranian Medicine	14
۴	ابن سینا	۱۲	۴	Avicenna	7
۵	رازی	۱۱	۵	Rhazes	6
۶	جرجانی	۶	۶	Islamic civilization	6
۷	قاجار	۶	۷	Qarabadin	5
۸	تمدن اسلامی	۶	۸	Jorjani	4
۹	اخلاق پزشکی	۵	۹	Medical Ethics	4
۱۰	قربادین	۵	۱۰	Qajar Dynasty	4
۱۱	تاریخ	۴	۱۱	medicine	4
۱۲	اهوازی	۴	۱۲	Qajar period	3
۱۳	دوران قاجار	۴	۱۳	History	3
۱۴	طب	۴	۱۴	manuscript	3
۱۵	داروشناسی	۴	۱۵	Pharmacy history	3
۱۶	آموزش پزشکی	۳	۱۶	settah zaroriah	3

ردیف	کلیدواژه (فارسی)	تعداد	ردیف	کلیدواژه (انگلیسی)	تعداد
۱۷	نسخه خطی	۳	۱۷	Mongols	۳
۱۸	تاریخ داروسازی	۳	۱۸	documents	۳
۱۹	سته ضروریه	۳	۱۹	diseases	۳
۲۰	مغول	۳	۲۰	Iran	۳
۲۱	اسناد	۳	۲۱	Pharmacology	۲
۲۲	بیماری‌ها	۳	۲۲	Medical Education	۲
۲۳	قلب	۲	۲۳	Health	۲
۲۴	سلامت	۲	۲۴	Materia medica	۲
۲۵	قلب	۲	۲۵	Aaraze Nafsani	۲
۲۶	ایران	۲	۲۶	Rashidi Quarter	۲
۲۷	ایران اسلامی	۲	۲۷	Zakhireye Kharazmshahy	۲
۲۸	دوران باستان	۲	۲۸	Qanun	۲
۲۹	مفردات	۲	۲۹	Islamic scholars	۲
۳۰	ذخیره خوارزمشاهی	۲	۳۰	Al-Hawi fi al-Tibb	۲

دوره معاصر (دوره پهلوی و دوره انقلاب اسلامی) تقسیم شده که دوره اسلامی (از ظهور اسلام تا ابتدای دوره صفویه) با ۷۶ درصد (۹۵ عنوان پایان‌نامه) بیشترین تعداد و دوره معاصر (دوره پهلوی و دوره انقلاب اسلامی) کمترین تعداد پایان‌نامه نگارش یافته است. (نمودار ۲)

پرسش پنجم پژوهش به بررسی دوره‌های تاریخی مورد مطالعه در هر یک از پایان‌نامه‌های رشته تاریخ علوم پزشکی اختصاص یافته است. نمودار ۲ توزیع فراوانی آنها را نشان می‌دهد. «دوره‌های تاریخی» مورد مطالعه در پایان‌نامه‌های رشته تاریخ علوم پزشکی به پنج دوره باستان، دوره اسلامی (از ظهور اسلام تا ابتدای دوره صفویه)، دوره صفویه، دوره قاجاریه

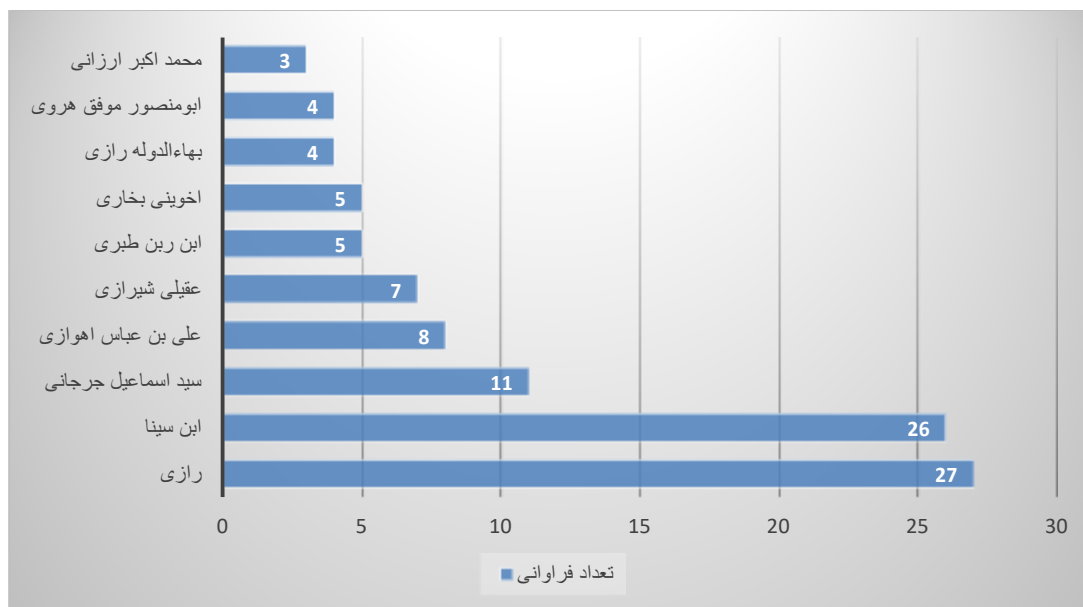
نمودار شماره ۲- توزیع فراوانی پایان‌نامه‌های رشته تاریخ علوم پزشکی بر حسب دوره تاریخی مورد مطالعه

Website: <http://ijme.tums.ac.ir>

جدول شماره ۵ - توزیع فراوانی جغرافیای تحقیق در پایان‌نامه‌های رشته تاریخ علوم پزشکی

ردیف	جغرافیای تحقیق	تعداد	
۱	ایران	آذربایجان	۶
		گیلان	۳
		طبرستان	۳
		خراسان	۴
		تهران	۴
		اصفهان	۵
		همدان	۱
		شاهرود	۱
		ایران باستان	۱۱
		ایران	۶۵
۲	سرزمین‌های اسلامی	۲۰	
۳	یونان	۱	
۴	چین	۱	

پرسش ششم پژوهش به بررسی جغرافیای تحقیق مورد مطالعه در پایان‌نامه‌ها اختصاص یافته است. بر این اساس سرزمین ایران با ۸۲/۴ درصد (۱۰۳ عنوان) و سرزمین‌های اسلامی (بغداد، شام، مصر و اندلس) با ۱۶ درصد (۲۰ عنوان) بیشترین مواردی بودند که مورد جستجو قرار گرفتند (جدول ۵). پرسش هفتم پژوهش به بررسی توزیع فراوانی دانشمندان و پزشکان تمدن اسلامی در پایان‌نامه‌های رشته تاریخ علوم پزشکی می‌پردازد. نتایج نشان می‌دهد رازی (۱۸/۵۸ درصد)، ابن‌سینا (۱۷/۳۰ درصد)، جرجانی (۱۶/۶۶ درصد)، اهوازی (۷/۰۵ درصد) و عقیلی شیرازی (۵/۱۲ درصد) بیشتر مورد تحقیق قرار گرفته بودند. (نمودار ۳)

نمودار شماره ۳ - توزیع فراوانی پایان‌نامه‌های رشته تاریخ علوم پزشکی بر حسب دانشمندان مورد مطالعه

می‌پردازد (جدول ۶).

پرسش هشتم پژوهش به بررسی توزیع فراوانی آثار مورد مطالعه آنان در پایان‌نامه‌های رشته تاریخ علوم پزشکی

جدول شماره ۶- توزیع فراوانی پایان‌نامه‌های رشته تاریخ علوم پزشکی بر حسب آثار مورد مطالعه

ردیف	اسامی آثار مورد تحقیق در پایان‌نامه‌ها	تعداد فراوانی
۱	الحوای فی الطب	۲۷
۲	القانون فی الطب	۲۷
۳	ذخیره خوارزمشاهی	۲۰
۴	کامل الصناعه الطبیه	۱۱
۵	فردوس‌الحکمه فی الطب	۷
۶	خلاصه التجارب فی الطب	۵
۷	هدایه المتعلمین فی الطب	۵
۸	الابنیه عن حقایق الادویه	۴
۹	قربادین کبیر	۴
۱۰	الاعراض الطلیبه و المباحث العلائیه، یادگار، خفی علایی، مخزن الادویه، میزان الطب، اکسیر اعظم، تحفه المومنین، قربادین صالحی، الموجز فی الطب، التحفه السعديه، بیان الحاجه الی الطب و الاطباء و آدابهم و وصایاهم	۲
۱۱	خلاصه حکمه، مجمع الجوامع، طب اکبری، مفرح القلوب، طب یوسفی، پزشکی‌نامه، رساله‌ی غیاثیه، چهار مقاله، منافع افضلیه، نخبه الطب، تدبیر الحبالی و الطفالی و الصبیان، التصریف لمن عجز عن التالیف، حفظ الصحه ناصری، الذخیره فی علم الطب، الحشایش، قربادین اعظم، شاهنامه، اختیارات بدیعی، قربادین شفایی، الحمیات، محیط اعظم، طب روحانی، رساله در روانشناسی اخلاق و رساله تدبیر الصبیان	۱

بحث

پزشکی‌مازندران با راه‌اندازی همزمان مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری تخصصی در سال ۱۳۹۲، به‌عنوان پیشگام آموزشی در این حوزه، موجب افزایش چشمگیر تعداد پایان‌نامه‌ها در سال‌های ابتدایی مطالعه (حدود ۴۰٪ از کل تولیدات) شد. از سوی دیگر، دانشگاه‌های علوم پزشکی تهران، ایران و قم با تاسیس رشته تخصصی تاریخ علوم پزشکی در سال‌های بعد، نقش محوری در رشد کمی پژوهش‌های دانشجویی در سال‌های پایانی دوره مورد بررسی (با سهم ۵۹٪ از کل پایان‌نامه‌ها) ایفا نمودند. این الگوی دوگانه، به‌وضوح نشان‌دهنده تأثیر مستقیم

پژوهش حاضر با هدف بررسی پایان‌نامه‌های رشته تاریخ علوم پزشکی منتشر شده در ایران انجام شد. مطالعه حاضر نشان داد که روند تولید پایان‌نامه‌ها در این رشته در سال‌های مختلف دچار نوساناتی بوده است. در سال‌های اولیه، بیشترین پایان‌نامه‌ها در دانشگاه علوم پزشکی مازندران و دانشگاه شاهد نگاشته شده بود (۴۰ درصد از کل پایان‌نامه‌ها)، اما در سال‌های اخیر (۱۴۰۱) بیشترین پایان‌نامه‌ها در دانشگاه‌های علوم پزشکی قم، تهران و ایران (۵۹ درصد) تالیف شده است (جدول ۲ و نمودار ۱). بررسی سیر تکامل دوره‌های تحصیلات تکمیلی در دانشگاه‌های مورد مطالعه نشان می‌دهد که دانشگاه علوم

تحقیق با مطالعه معینی و همکاران همراستا نیست. در آن مطالعه جنبه‌های تاریخ طب ایرانی مانند زندگینامه پزشکان و دانشمندان تمدن اسلامی و سیر تاریخی تشخیص و درمان بیماری‌ها در متون معتبر طب سنتی ایرانی بیشترین نوع مطالعات تاریخ پزشکی را شامل می‌شد (۱۶).

تحلیل نتایج پژوهش‌های انجام شده نشان‌دهنده گرایش روزافزون دانشجویان دانشگاه‌های علوم پزشکی در ایران به سمت موضوعات طب سنتی و طب مکمل در طی سالیان اخیر است. افزایش قابل توجه تعداد پایان‌نامه‌های مرتبط با این حوزه، حاکی از آن است که دانشجویان به دنبال جستجو در روش‌های درمانی مکمل و جایگزین هستند. این گرایش می‌تواند به عوامل مختلفی از جمله افزایش آگاهی عمومی نسبت به مزایای طب سنتی و داروهای گیاهی، تقاضای روزافزون جامعه و مردم برای درمان‌های طبیعی و تغییرات در برنامه‌های درسی دانشگاه‌های علوم پزشکی و مراکز تحقیقاتی مرتبط باشد (۲۴-۲۷).

بررسی روش تحقیق و شیوه‌های تحلیل بکارگرفته شده در تولید پایان‌نامه‌های تاریخ علوم پزشکی نشان می‌دهد، در اکثر پایان‌نامه‌ها از روش‌های توصیفی و توصیفی-تحلیلی برای انجام پژوهش استفاده شده و سایر روش‌ها سهم ناچیزی در انجام روش‌های پژوهشی به خود اختصاص داده‌اند. نتایج این بخش از مطالعه تقریباً همسو با مطالعه رضاییان و همکاران و خادمی و همکاران است. در مطالعه مذکور که با بررسی کیفیت ۱۰۰ پایان‌نامه دانشکده دندانپزشکی اصفهان طی سال‌های ۱۳۸۷ - ۱۳۸۳ انجام شد، نتایج نشان داد که حدود ۴۴ درصد پایان‌نامه‌ها از نوع مطالعات توصیفی بودند (۲۸). در مطالعه

سیاست‌های توسعه رشته‌ای^۱ و سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های تحصیلات تکمیلی^۲ بر بهره‌وری پژوهشی مؤسسات آموزش عالی است. چنین روندی با نظریه توسعه علمی مبتنی بر تقاضای نهادی^۳ که بر نقش کلیدی تصمیم‌گیری‌های ساختاری در پیشبرد پژوهش تأکید دارد، همخوانی کامل دارد (۲۰، ۲۱). نتایج این مطالعه مؤید آن است که برنامه‌ریزی راهبردی در ایجاد و توسعه رشته‌های دانشگاهی می‌تواند به‌عنوان اهرمی کلیدی در ارتقای شاخص‌های پژوهشی عمل نماید.

بررسی گرایش موضوعی پایان‌نامه‌ها نشان داد که بیشترین تعداد پایان‌نامه‌ها مربوط به موضوع طب سنتی و داروسازی سنتی بوده است. این بخش از یافته‌های پژوهش با نتایج تحقیقات ورناسری و همکاران (۱۲) همخوانی دارد. در مطالعه مذکور تجزیه و تحلیل برون‌داده‌های علمی حوزه طب سنتی دانشمندان ایرانی در پایگاه وب آو ساینس^۴ نشان داده طب سنتی با فراوانی ۲۶۹ مورد در جایگاه اول قرار گرفته است. پژوهش‌های کثیری و همکاران (۲۲) و هدهدی‌نژاد و همکاران (۲۳) نشان‌دهنده افزایش تولیدات علمی در زمینه طب سنتی است که با مطالعه حاضر همسو می‌باشند. مطالعه مرادی لاکه و همکاران نشان داده که تحقیقات پایان‌نامه‌ای در زمینه طب سنتی دارای روند رو به رشدی در طی سالیان اخیر بوده است (۲۴). همچنین در مطالعه برادران افتخاری و فلاحت، مهمترین موضوعات تحقیقاتی «اصلاح سبک زندگی بر مبنای طب سنتی و ایرانی، تولید محصولات گیاهی بر مبنای طب سنتی، حقوق سلامت» بوده است (۹). این در حالیست که نتایج این

3. Institutional Demand-Driven Development
4. Web of Science

1. Disciplinary Expansion Policies
2. Graduate Education Infrastructure

فرآیندهای تاریخی منجر می‌شوند. در نهایت، مطالعات تطبیقی با مقایسه تطبیقی وضعیت پزشکی در جوامع و مناطق مختلف، به شناسایی الگوهای مشترک و تفاوت‌های فرهنگی در توسعه پزشکی کمک می‌نمایند (۵).

یافته‌های این مطالعه در مورد کاربرد «کلیدواژه‌ها» در پایان‌نامه‌ها نشان می‌دهد پرتکرارترین کلیدواژه‌ها «تاریخ پزشکی» و «طب سنتی» بوده است. نتایج این بخش از تحقیق، با مطالعه حمدی‌پور و همکاران تقریباً همخوانی دارد. در مطالعه مذکور کلیدواژه Traditional Medicine (طب سنتی) سومین کلیدواژه پرتکرار در تحقیقات انجام شده بود (۱۱). در مطالعه ورناسری و همکاران کلیدواژه «طب سنتی» دارای بیشترین میزان فراوانی بوده است (۱۲). همچنین در مطالعه‌ای که زرگران انجام داده، عبارتهای Persian Medicine و Iranian Traditional Medicine پرتکرارترین کلیدواژه‌های مورد استفاده توسط پژوهشگران ایرانی و خارجی بوده است (۳۳). در مطالعه صابری و همکاران تحلیل نقشه هم‌رخدادی واژگان نشان داد که کلیدواژه‌های طب سنتی، طب سنتی ایرانی و طب ایرانی به ترتیب سه کلیدواژه پربسامد در مجله طب سنتی اسلام و ایران بودند (۳۴). این درحالیست که نتایج مطالعه حاضر با مطالعه رضایی اوریمی و همکاران و راچمنی و همکاران همخوانی ندارد (۳۵). در مطالعه راچمنی و همکاران، کلیدواژه‌های «قرآن، اسلام و فقه» واژه‌های عمده بکار رفته در پایان‌نامه‌ها بودند (۳۶). تفاوت کلیدواژه‌های پرتکرار در دو حوزه تاریخ علوم پزشکی و مطالعات اسلامی را می‌توان به دو عامل اصلی نسبت داد: اولاً، ماهیت متفاوت این دو رشته منجر

رضایان و همکاران نیز بیشترین تعداد پایان‌نامه‌ها مربوط به مطالعات توصیفی (۷۱/۱ درصد) بود (۲۹). این درحالیست که نتایج تحقیق با مطالعه سرپرست سادات و همکاران که به بررسی پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد رشته اندیشه سیاسی در اسلام دانشگاه علامه طباطبائی پرداختند همسو نیست. در آن مطالعه روش تاریخی تنها ۹/۲ درصد از روش تحقیق را به خود اختصاص داده بود (۱۴). در مطالعه آصف‌زاده و همکاران نیز روش توصیفی ۶/۸ درصد از کل روش تحقیق را شامل می‌شد که با مطالعه حاضر مطابقت ندارد (۱۵).

نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که بیشترین ابزار پژوهش فیش‌برداری و یادداشت‌برداری بوده است. این درحالیست که ابزار پژوهش در سایر تحقیقات متفاوت بوده که هم راستا با مطالعه حاضر نیست. در مطالعه قاسمی (رشته تربیت بدنی) ابزار تحقیق پرسشنامه و آزمون بوده (۳۰)، در مطالعه سیدین و باب‌الحوائجی (رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی) از پرسشنامه استفاده شده و در مطالعه بنی‌طالبی دهکردی نرم‌افزار داده و پرسشنامه بیشترین ابزار مورد استفاده پژوهشگران بوده است (۳۱، ۳۲). علت تفاوت در ابزار پژوهش بعلاوه تفاوت در روش تحقیق است. روش‌شناسی پژوهش در تاریخ پزشکی به طور کلی به چند دسته اصلی تقسیم می‌شود. روش رویدادنگاری^۱ که به شرح وقایع و شخصیت‌ها در تاریخ پزشکی می‌پردازد. مطالعات توصیفی^۲ با تمرکز بر تغییرات و تحولات در حوزه پزشکی، تصویری کلی از سیر تاریخی این دانش را ارائه می‌دهند و مطالعات تحلیلی^۳ با هدف کاوش در علل و عوامل شکل‌گیری اندیشه‌ها و نوآوری‌های پزشکی، به درک عمیق‌تری از

3. Analytic studies

1. Historiography
2. Descriptive studies

۴۳). دانشمندان مسلمان با نقد و بررسی این متون، به یافته‌های جدیدی دست یافتند و پایه‌های طب ایرانی را بنا نهادند. همچنین تأکید اسلام بر اهمیت سلامت و بهداشت فردی و اجتماعی، موجب شد تا مسلمانان به بهداشت و تغذیه توجه ویژه‌ای داشته باشند (۴۴، ۴۵). با این حال، علی‌رغم اهمیت تاریخ پزشکی دوره اسلامی و انجام انواع تحقیقات علمی در این حوزه (۴۶-۴۸)، پژوهش‌ها در این حیطه با چالش‌هایی مانند نبود چشم‌انداز و فقدان مطالعات نظری مناسب و محدودیت در دسترسی به منابع روبرو هستند. برای غلبه بر این چالش‌ها، پیشنهاد می‌شود از ابزارهای نظریه‌پردازی تحلیلی و محتوایی مانند اصطلاح‌نامه پزشکی دوره اسلامی، فهرست موضوعی اسناد، فهرست آثار چاپ سنگی، تهیه کتابشناسی‌های موضوعی، فهرست موضوعی نسخه‌های خطی، نام‌شناسی دانشمندان، و واژه‌نامه پزشکی دوره اسلامی استفاده شود (۴۹).

یکی از چالش‌های اساسی در انجام این پژوهش، محدودیت‌های دسترسی به داده‌های جامع و به‌روز بود. با توجه به اینکه بسیاری از داده‌های مورد نیاز از پایگاه‌های ایراندک، نوپا و پورتال کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های علوم پزشکی استخراج گردید، مشکلات ساختاری متعددی در این پایگاه‌ها شناسایی شد که بر کیفیت و کمیت داده‌های جمع‌آوری شده تأثیرگذار بود. از جمله این مشکلات می‌توان به عدم به‌روزرسانی مستمر اطلاعات، فقدان جامعیت داده‌ها و نبود استانداردسازی در ثبت اطلاعات اشاره کرد.

نتیجه‌گیری

تحلیل محتوای پابان‌نامه‌های رشته تاریخ علوم پزشکی در ایران طی سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۴۰۱ نشان‌دهنده گرایش روزافزون پژوهشگران به حوزه تاریخ پزشکی، به ویژه طب سنتی

به تمرکز بر موضوعات و مفاهیم متفاوتی می‌شود. تاریخ علوم پزشکی به بررسی تحولات تاریخی در حوزه پزشکی و بهداشت، از جمله روش‌های تشخیصی و درمانی، ابزارها، نظریه‌ها و تأثیرات اجتماعی و فرهنگی آن می‌پردازد (۳۷). بنابراین، کلیدواژه‌هایی مانند «تاریخ پزشکی»، «طب سنتی»، و نام دانشمندان پزشکی همچون «ابن سینا» و «رازی» در این حوزه پرکاربرد هستند. اما مطالعات حوزه اسلامی به بررسی متون اسلامی، فقه، تاریخ اسلام و تمدن اسلامی می‌پردازد (۳۸). طبیعی است که کلیدواژه‌هایی مانند «قرآن»، «اسلام»، «فقه»، «روایات» و «تفسیر قرآن» در این حوزه بیشتر مورد استفاده قرار گیرند. ثانیاً، رویکردهای پژوهشی در این دو حوزه متفاوت است. در تاریخ علوم پزشکی، تمرکز بر جنبه‌های علمی و تخصصی پزشکی است (۳۹، ۴۰)، درحالی‌که مطالعات اسلامی بر متون دینی و فقهی تمرکز دارد (۴۱).

نتایج پژوهش نشان می‌دهد که بیشترین تمرکز پژوهش‌ها بر دوره اسلامی (از ظهور اسلام تا ابتدای دوره صفویه) بوده است. نتایج این مطالعه با نتایج یافته‌های راجمینی و همکاران همسو است. در آن مطالعه بیشترین میزان تولید پایان‌نامه‌های حوزه موضوعی انسانی با رویکرد دوره اسلامی بوده است (۳۶). این موضوع نشان‌دهنده اهمیت دوره اسلامی در انتقال دانش پزشکی از تمدن‌های پیشین و توسعه و پیشرفت علوم پزشکی در جهان اسلام است. در واقع می‌توان گفت دوره اسلامی به عنوان یکی از درخشان‌ترین دوره‌ها در تاریخ تمدن بشری، نقش بسیار مهمی در توسعه و پیشرفت علوم، از جمله پزشکی، ایفاء نموده است. در این دوره ترجمه و تدوین متون پزشکی یونانی و رومی توسط دانشمندان و پزشکان مسلمان مانند ابن سینا و رازی سبب حفظ و گسترش دانش پزشکی در جهان شد (۴۲).

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

پژوهش حاضر با شناسه اخلاق IR.ARAKMU.REC.1401.259 در کمیته اخلاق دانشگاه علوم پزشکی اراک تصویب شده است.

حامی مالی

بررسی طبقه‌بندی پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد رشته تاریخ علوم پزشکی دانشگاه‌های علوم پزشکی از سال ۱۳۹۲ ه.ش تا سال ۱۴۰۰ ه.ش، در مرکز تحقیقات طب سنتی و مکمل دانشگاه علوم پزشکی اراک می‌باشد.

مشارکت نویسندگان

همه‌ی نویسندگان در طراحی، اجرا و نگارش هم‌ی بخش‌های پژوهش حاضر مشارکت داشته‌اند.

تضاد منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که هیچ گونه تضاد منافی ندارند.

تشکر و قدردانی

بدینوسیله از معاون محترم پژوهشی و اعضای شورای پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی اراک که این طرح را مورد حمایت خویش قرار داده اند تقدیر و تشکر می‌شود.

و داروسازی سنتی است. با این حال، تمرکز عمده پژوهش‌ها بر دوره اسلامی و به ویژه موضوع طب سنتی، نشان از وجود شکاف‌هایی در بررسی سایر دوره‌های تاریخی و جنبه‌های مختلف تاریخ پزشکی است. همچنین، غلبه روش‌های توصیفی و توصیفی-تحلیلی بر روش تحلیل محتوا، حاکی از نیاز به تعمیق پژوهش‌های کیفی و تحلیل گسترده‌تر داده‌های تاریخی است. در نهایت، این پژوهش نشان می‌دهد که تاریخ علوم پزشکی در ایران، پتانسیل مناسبی برای پژوهش‌های آکادمیک و کاربردی دارد و می‌تواند به غنی‌سازی دانش پزشکی و ارتقای سلامت جامعه کمک کند.

با توجه به نتایج این پژوهش پیشنهاد می‌شود: پژوهشگران به تاریخ پزشکی نوین، به ویژه تاریخ پزشکی ایران در دوره معاصر، توجه بیشتری نشان دهند. این موضوع می‌تواند شامل بررسی تحولات نظام سلامت، تأثیر فناوری‌های نوین بر دانش پزشکی، مطالعه تاریخی شناسایی مهمترین بیماری‌های رایج در کشور، استفاده از مدل‌های تاریخی برای بازشناسی گره‌های مهم مربوط به سلامت، تدوین مدل تاریخی ورود عامه مردم به عرصه بهداشت و درمان ملی و استفاده از این مدل برای درک دغدغه‌های جدید و بازتاب تجربه‌های گذشته در چشم‌انداز آینده، مطالعه ساختارشناسی تاریخی سامانه ملی بهداشت و درمان کشور و نقش پزشکان و دانشمندان ایرانی در پیشرفت‌های جهانی پزشکی باشد.

منابع

1. Nobakht Y. Scientometric Study of Dissertations in the Field of Islamic Economics in Iran. *Caspian Journal of Scientometrics*. 2021;7(2):54-63 [In Persian]
2. Soldatov IK, Juravleva LN, Tegza NV, Sevryukov FA, Berdnikova EIJRJoD. Scientometric analysis of dissertation papers on pediatric dentistry in Russia. 2023;27(6):571-80 [In Persian]
3. Shoraye Ali Barnamerizi Oloum Pezeshki (Supreme Council for Medical Sciences Planning). Educational program for the non-continuous master's degree in the field of History of Medical Sciences. In: Planning SCfMS, editor. Tehran: Ministry of Health; 2012 [In Persian]
4. Shoraye Ali Barnamerizi Oloum Pezeshki (Supreme Council for Medical Sciences Planning). Educational program for the Phd degree in the field of History of Medical Sciences. In: Planning SCfMS, editor. Tehran: Ministry of Health; 2012 [In Persian]
5. Azizi M. Research Methodology in History of Medicine. *Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine*. 2010;1(2):99-104 [In Persian]
6. Zargaran A. Reviewing Methodology of Research in History of Medicine and Writing Thesis. *Journal of Research on History of Medicine*. 2019;8(4):199-202 [In Persian]
7. Cohen LM, Morrison L. *Research Methods in Education*. Canada: Routledge; 2007.
8. Jones S, Wahab K, Hejden B. *How to Write Your MBA Thesis*. Oxford: Meyer & Meyer(UK)Ltd; 2007.
9. Baradaran Eftekhari M, Falahat K. Five-year evaluation of knowledge production in Iranian Traditional Medicine Research Centers. *Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine*. 2024;15(2):0- [In Persian]
10. Orimi JR, Asadi MH, Jafari F, Ramezani A, Hossein Latifi SA, Khosravi A, et al. Assessing the impact of history of medicine research: A scientometric and altmetric analysis. *Health science reports*. 2024;7(7):e2186.
11. Hamdipour A, Zavareqi R, Mehmannaavaz Z. Analysis of Publication Trends and Visualization of Scientific Structure in the Field of Traditional Medicine. *Journal of School of Public Health and Institute of Public Health Research*. 2023;21(3):331-50.
12. Varnaseri A, Hoseini Ahangari S, Shabani A, Farshid F. Drawing a Knowledge Map of Scientific Productions of Traditional Medicine by Iranian Scientists in Web of Science. *Journal of Quran and Medicine*. 2022;7(2):91-101 [In Persian]
13. Nobakht Y. Scientometrics study of the Islamic finance sphere treatises in Iran. *Financial Knowledge of Securities Analysis*. 2019;12(44):37-48 [In Persian]
14. Sarparast Sadat SA, Zandi MA, Vessey S. Master Theses for Political Science in Islam, Allameh Tabataba'i University. *The Journal of Political Thought in Islam*. 2017;4(12):139-59 [In Persian].
15. Asefzadeh S, Asefzadeh S, Hashemi F, Mashatan M. Evaluation of Medical Residency Theses in Qazvin. *Journal of Guilan University of Medical Sciences*. 2008;17(67):65-72 [In Persian]
16. Moeini R, Gorji N, Ghods R, Mozaffarpur SA. Quantitative and Qualitative Assessment of Persian Medicine Articles Indexed in Pubmed by the End of 2015. *Journal of Babol University of Medical Sciences*. 2017;19(1):21-6 [In Persian]
17. Gastel B, Day RA. *How to write and publish a scientific paper*. 9th ed. Cambridge: Cambridge University Press; 2022.
18. Gastel B, Day RA. *How to write and publish a scientific paper*. 9th ed. Cambridge: Cambridge University Press; 2022.
19. Dinari a, Aghabeiglooei z, Rezaei Orimi J. Review and critique of the article "Bath, Its Preventive and Therapeutic Approach in Iranian Medicine". *Journal for the History of Science*. 2022;20(1):235-53. [In Persian]
20. Altbach PG, Reisberg L, Rumbley LE.

- Trends in global higher education: Tracking an academic revolution. Paris: UNESCO; 2009. 278 p.
21. Neave G. The Evaluative State, Institutional Autonomy and Re-Engineering Higher Education in Western Europe: The Prince and His Pleasure. London: Palgrave Macmillan; 2012. p. 45-68.
  22. kasiri m, ahmadzade k, shabankare k. Trends in Scientific Publications of Iran and the World on Traditional Medicine in Scopus during 2007-2016 Complementary Medicine Journal. 2018;8(2):2265-78 [In Persian]
  23. Hodhodinezhad N, Zahedi Anaraki R, Ashrafi Rizi H. HThe scientific production and scientific mapping of Iranian researchers in traditional medicine during 1990-2011 in Web of Science. Health Information Management. 2012;9(4):524 [In Persian]
  24. Moradi Lakeh M., Goushegir S.A., Amini M. Traditional and Complementary/Alternative Medicine (TCAM)in medical theses (1991-2006). Payesh (Health Monitor) Journal. 2008;7(4):337-44 [In Persian]
  25. Bahrami Taqanaki H, Shirazi Mehrabad M, Abbasi Gravand MR, Noras M. Subject Trends in Complementary and Alternative Medicine in Mashhad University of Medical Sciences Theses Medical Journal of Mashhad university of Medical Sciences. 2019;62(3):1536-44 [In Persian]
  26. Naghibi Harat Z, Jalali N, Zarafshan M, Ebadiani M, Karbakhsh M. A glance on Iranian traditional medicine and determining the medical students perspective. Iranian Journal of Medical Ethics and History of Medicine. 2008;1(3):45-54 [In Persian]
  27. Parvinroo S, Daeihamed M, Rafiei E, Tajik M. Evaluation of the knowledge, attitude and practice of traditional and complementary medicine by pharmacy students in Guilan University of Medical Sciences regarding in 2020. Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine. 2021;12(2):99-114 [In Persian]
  28. Khademi A, Tavangar A, Hosseinpour K. Quality of dissertations of Isfahan Faculty of Dentistry during 2005–2009. JIDS 2012;7(5):785-91 [In Persian]
  29. Rezaeian M, Salem Z, Dehghan S, Sayyadi A, Iranmanesh F, Ahmadi M. Critical evaluation of theses of medical students of Rafsanjan Medical School. Gamhaye toeseh dar amozesh pezeskhi. 2005;2(2):72-9 [In Persian]
  30. Ghasemi H. Content Analysis of Physical Education Dissertations and Theses in Payam Noor University Based on Research Methodology. New Trends in Sport Management. 2014;1(3):65-74 [In Persian]
  31. Seyedin S, babalhavaeji F. Content analysis of Master's theses in Library and Information Science of Islamic Azad University, North Tehran, Tehran Science and Research, Ahvaz and Hamadan Science and Research branches in the years 1372-1386. Research on Information Science and Public Libraries. 2009;15(1):95-127 [In Persian]
  32. Banitalebi Dehkordi B. Content analysis of thesis Master of Accounting in Iran. Journal of Management Accounting and Auditing Knowledge. 2016;5(17):1-11 [In Persian]
  33. Zargaran A. Which term is better: Persian Medicine or Iranian Traditional medicine? Journal of Research on History of Medicine. 2014;3(4):- [In Persian]
  34. Saberi MK, Ouchi A, Khodadost M, Hoseini Ahangari SA, Amiri MR, Vakili Mofrad H. A bibliometric analysis and visualization of "Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine" during the years 2010 to 2021 Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine. 2023;13(4):275-88 [In Persian]
  35. Rezaei Orimi J, Khosravi A, Alembizar F, Salehi M, Mahmoodi SA, Latifi SAH. Content analysis of articles in the field of history of medicine in the Iranian Journal of Medical Ethics and History of Medicine. Caspian Journal of Scientometrics. 2025;12(1):44-54 [In Persian].
  36. Rachamani A, Nowkarizi M, Sharif A. Investigating the Quantitative Status of Theses and

- Dissertations in Humanities with an Islamic Approach at Ferdowsi University of Mashhad in 1984-2014. *Scientometrics Research Journal*. 2018;4((Issue 2, Autumn & Winter)):161-83 [In Persian]
37. Azizi M. Research Methods in Medical History. *Journal of Traditional Medicine of Islam and Iran*. 2010;2(1):99-104 [In Persian]
38. Ebrahimi M. The Necessity of Interdisciplinary Studies in Humanities. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*. 2014;6(2):19-32 [In Persian]
39. Ghassemlou F. Strategies for using history of medicine to promote health: initial studies. *Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine*. 2022;13(2):93-104 [In Persian]
40. Karimi B. Muslim medical historiography: Studies and research. *The Journal of Islamic History and Civilization*. 2014;9(18):141-61 [In Persian]
41. Khormai F. Formative Methodology: A Transformative Approach at Research in Islamic Humanities and Social Sciences. *Fundamental Researches on Humanities*. 2023;9(2):73-94 [In Persian]
42. Nasiri E, Orimi JR, Hashemimehr M, Aghabeiglooei Z, Rezghi M, Amrollahi-Sharifabadi M. Avicenna's clinical toxicology approach and beneficial materia medica against oral poisoning. *Archives of Toxicology*. 2023;97(4):981-9.
43. Tadjbakhsh H. History of veterinary medicine and medicine of Iran. Tehran: University of Tehran; 2006 [In Persian].
44. Rabiei B, Delrish B, Malekzadeh E, Fathi K. The Process of Transferring Medical Science Achievements to the Western World in the Abbasid Era Based on Diffusion Theory. *Tārīkh-i pizishkī*. 2024;16:1-17. [In Persian]
45. Akhavadegan H. A look at the article "Investigating the structure and organization of hospitals in Islamic civilization". *Iranian Journal of Medical Ethics and History of Medicine*. 2020;13(0):444-6. [In Persian]
46. Nasiri E, Orimi JR, Aghabeiglooei Z, Walker-Meikle K, Amrollahi-Sharifabadi M. Avicenna's pharmacopeia for the treatment of animal bites. *Naunyn-Schmiedeberg's Archives of Pharmacology*. 2023;396(12):3375-93.
47. Orimi JR, Amrollahi-Sharifabadi M, Aghabeiglooei Z, Nasiri E, Mozaffarpur SA. Rhazes's methodology in the science of toxicology. *Arch Toxicol*. 2023;97(1):93-102.
48. Rezaei Orimi J, Adabinia SZ, Shakeri T, Hashemimehr SM. Research on the Life and Scientific Works of Physicians of Tabaristan in the Period of Islamic Iran. *Islam Health Journal*. 2023;8(1):53-69. [In Persian]
49. Ghassemlou F. History of Islamic Medicine, Essence and Tools of Theory Development. *Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine*. 2011;2(3):229-36 [In Persian]

Quantitative Evaluation of the Content of Theses in the Field of History of Medical Sciences in Iranian Universities (2013-2022)

Zahra Aghabeiglooei¹, Jamal Rezaei Orimi², Seyed Mohammad Hashemimehr³, Roshanak Saghebi⁴, Morteza Mojahedi⁵, Seyed Amir Hosein Latifi⁶, Mehdi Salehi⁷, Seyed Abdollah Mahmoodi^{*8}

1. Assistant professor, Department of Traditional Medicine, School of Persian Medicine, Shahed University, Tehran, Iran.
2. MSc History of Medical Sciences, Research Center for Traditional Medicine and History of Medical Sciences, Mazandaran University of medical sciences, Sari, Iran.
3. Ph.D Student in History of Medical Sciences, Research Center for Traditional Medicine and History of Medical Sciences, Mazandaran University of medical sciences, Sari, Iran.
4. Assistant professor, Traditional Medicine and History of Medical Sciences Research Center, Health Research Institute, Babol University of Medical Sciences, Babol, Iran.
5. Assistant professor, Traditional Medicine and History of Medical Sciences Research Center, Babol University of Medical Sciences, Babol; Mizaj Health Research Institute (MHRI), Tehran, Iran.
6. Associate Professor, Traditional and Complementary Medicine Research Center (TCMRC), Arak University of Medical Sciences, Arak, Iran.
7. Assistant professor, Traditional and Complementary Medicine Research Center (TCMRC), Arak University of Medical Sciences, Arak, Iran.
8. Assistant professor, Traditional and Complementary Medicine Research Center (TCMRC), Arak University of Medical Sciences, Arak, Iran.

Received: 31 October 2024

Accepted: 26 July 2025

Published: 04 August 2025

*Corresponding Author

Seyed Abdollah Mahmoodi

Address: Department of Islamic Studies, School of Medicine, Arak University of Medical Sciences, Arak, Iran.

Postal Code : 3848176341

Tel: 98 86 34 17 36 45

Email: seyed.mahmoodi1885@gmail.com

Citation to this article:

Aghabeiglooei Z, Rezaei Orimi J, Hashemimehr SM, Saghebi R, Mojahedi M, Latifi SAH, Salehi M, Mahmoodi SA. Quantitative evaluation of the content of theses in the field of history of medical sciences in Iranian universities (2013-2022). *Iranian Journal of Medical Ethics and History of Medicine*. 2025; 18:Article number: 8.

DOI: [10.18502/ijme.v18i8.19313](https://doi.org/10.18502/ijme.v18i8.19313)

Abstract

Evaluating and analyzing scientific productions play a crucial role in enhancing the quality of research and effectively managing research resources. This study aimed to quantitatively assess the content of theses in the field of the history of medical sciences in Iranian universities from 2013 to 2022. This applied study was conducted using the quantitative content analysis method. The findings revealed that the highest number of theses were completed in 2022 (19.2%), with topics related to traditional medicine and traditional pharmacy being the most prevalent. Descriptive and descriptive-analytical studies were the most common research methods. Moreover, the most frequent keywords included “Medical History”, “Traditional Medicine”, and “Iranian Medicine” and their Persian equivalents. Regarding historical periods, the Islamic period (from the emergence of Islam to the early Safavid era) accounted for the highest number of theses, while the contemporary period had the lowest. The results indicated a research focus on traditional medicine and the Islamic period, highlighting the need for further exploration of other historical periods and the use of qualitative methods to deepen understanding of historical complexities.

Keywords: Thesis, Medical history, History of medical sciences, Quantitative analysis, Scientific productions, Persian medicine.

